

A termelőszövetkezettörténet feldolgozásának helytörténeti kérdései

Elhangzott az ELTE Helytörténeti munkacsoportjának
1966. április 5-én tartott továbbképző ülésén

Tudományos igényű elvi-módszertani útmutatást adni a termelőszövetkezettörténet feldolgozásához azt jelenti, hogy a közelmúltat és a jelen vallatjuk, hogy sarkában vagyunk a történelemnek.

De a közelmúlt és a jelen vallatásából az is következik, hogy témánk iratait — a pártapparátusban keletkezett iratok kivételével — nem találjuk meg még a levéltárakban. Ezek az iratok nincsenek még alapeleltárakba foglalva s gondos rendezői kezek még nem készítették elő a kutatás számára, hanem az esetek többségében azok keletkezésük színhelyén található.

A változás mértékéről — a kapitalista mezőgazdaságról a szocialista mezőgazdaságra való átmenetről — szólva, meg kell állapítanunk, hogy e változás csak a legnagyobb történeti sorsfordulókkal hasonlítható össze. Jelentősége és kihatása a parasztságra minden eddigi átalakulásnál nagyobb.

E változás érzékeltetésére legyen szabad egyetlen adatot felhozni. Az elmúlt 17–18 év alatt parasztságunk a lóról a traktorra ült:

Míg 1950-ben a mezőgazdasági munkák 80%-át végezték fogatos erővel és 20%-át gépi erővel, addig ma az arány fordított: e munkák 80%-át végzik gépi és 20%-át fogatos erővel.

Persze e nagyarányú változás — az egyéni gazdálkodásról a nagyüzemi szocialista gazdálkodásra való áttérés — a faluban nem történt könnyen és nem történt megrázkódtatás nélkül.

Mivel kezdjük a termelőszövetkezet történetének feldolgozását? Azzal, hogy a termelőszövetkezet szocialista nagyüzem. Ennek megfelelően a téma tárgyalását az alapot, a gazdasági-technikai bázis (gép, épület, kémiai anyagok stb.) vizsgálatával kezdjük, legyen akár országos, akár helytörténeti igényű (falu, járás, megye, országrész) vizsgálatról szó.

A gazdasági-technikai bázis alakulásáról, általános érvennyel elmondhatjuk, hogy Magyarországon a termelőszövetkezeti mozgalom kibontakozása gyorsabb volt, mint a gazdasági-technikai bázis alakulása. 1949-ben a termelőszövetkezeti mozgalom kibontakozásakor minimális volt a mezőgazdaság gépesítettsége: erőgépeknél a gépesítettség foka 20%-os, munkagépeknél 10%-os volt. Jelenleg erőgépeknél 80%-os, munkagépeknél 50%-os a gépesítettség foka.

A mezőgazdasági géppark 1961-ig a gépállomásokhoz kapcsolódott. A gépállomások a 3 éves terv időszakától, 1947 második felétől, a termelőszövetkezeti mozgalmat megelőzve, a termelőszövetkezetektől elkülönítve alakultak meg. Számuk tíz év alatt — 1948–1958 között — több mint kétszeresére nőtt: 1948 évi 110-ről 250-ra. Traktorállományuk ezalatt az idő alatt megtízszereződött: 1500-ról 15 300-ra nőtt.

A gépállomások szervezeti felépítettsége: Gépállomás és Gépesítési Főigazgatóság az FM-ben. Megyéiben: Gépállomások Alközpontja. Végül: egyes gépállomások.

Hol találom e felsorolt szervek iratait? A Gépállomás és Gépesítési Főigazgatóság öt évnél idősebb iratait a Földművelésügyi Minisztérium levéltárában, az öt évnél fiatalabb iratokat pedig a szóban forgó főosztályon találom. A Megyei Alközpont és az egyes gépállomások öt évnél idősebb és öt évnél fiatalabb irata egyaránt a helyszínen levő iratárban van.

Értékes forrásokot adnak a gépállomásokról, gépparkról a megyei MSzMP Archívumok is. Elsősorban a Pártvégrehajtó Bizottság gazdasági osztályának iratai.

Mi volt a gépállomások szerepe és funkciója?

- a) kiscgazdaságok megmentése az igazsorsától,
- b) majd 1948-tól a nagyüzemi szocialista gazdaságok szervezése,
- c) az elkobzott gépek (elsősorban cséplők) begyűjtése,
- d) az új gépek megismerttetése és megszerettetése.

Kezdetben a gépállomások (az első 1–2 évben) a szövetkezeti talajmunkák (szántás, boronálás) egy részét végezték és a cséplést teljesen. A 3. és 4. évtől kezdve már a többi talajmunkát: vetést, boronálást stb., majd pedig a speciális mezőgazdasági munkákat is a gépállomások végezték.

Mi a termelőszövetkezet gépesítetttségének megállapításához az első lépés? Annak a gépállomásnak a gépesítetttségét vizsgálom, amelyhez a vizsgált termelőszövetkezet tartozik.

A gépállomások gépesítetttségének alakulásáról az alábbi (gépállomáson és megyei alközpontban található) iratok tájékoztatnak:

1. a $\frac{1}{4}$ évenkénti és évenkénti „mérlegbeszámoló”.

Mit tudok meg a mérlegbeszámolóból?

- a) géppark alakulását negyedévről-negyedévre, ill. évről-évre,
 - b) a gépek által teljesített összmunkát.
2. $\frac{1}{4}$ évenkénti vagy „idényzáró termelési jelentések”.

Ezek feltüntetik:

- a) az egy-egy gép által teljesített munkát,
- b) egy-egy gép kihasználási fokát.

3. A $\frac{1}{4}$ évi, ill. évenkénti „beruházási jelentés”, amely kimutatja a meglévő és beszerzendő gépek darabszámát, nem és Ft érték szerint.

A gépesítetttség vizsgálatánál a második lépés: A kiválasztott termelőszövetkezet vagy szövetkezetek gépesítetttségi fokának vizsgálata. Itt az alapvető forrás: A gépállomás és termelőszövetkezet üzemi kapcsolatát szabályozó, évenként kötött „Termelési szerződés”.

A szerződés tartalmazza valamennyi idényben elvégzendő munka megnevezését, helyét, mennyiségét. A termelési szerződés (ill. a végzett gépi munka) alapján tájékozódhatunk arról pl., hogy

1. a kalászos gabona hány %-át aratták géppel, ill. kézzel,
2. őszi mélyszántást a TSz területének hány %-án végeztek,
3. mennyi volt az 1 kat. holdra jutó szántóterület,
4. mennyi volt az egy traktorra jutó kat. hold terület stb.

De a termelési szerződésből tudhatjuk meg azt is, hogy hogyan történt a végzett munka elszámolása. Hány %-a történt természetben, hány %-a történt pénzben? (Ezt a kérdést a továbbiakban még érinteni fogjuk.)

A gépállomások jellege 1961 és 1965 között megváltozott. A jelzett időben a gépek többségét a termelőszövetkezeteknek adták át. E változással lehetőség nyílt a gépesítetttség fejlődésének klasszikus értelemben vett vizsgálata.

Miért adták át a gépállomások a termelőszövetkezeteknek a gépeket? Azért mert:

1. a gépek túlnyomó részének számszaki kihasználhatósága nagyobb, ha a gépek üzemben belül vannak,

2. a termelőszövetkezetek gazdasági megerősödése lehetővé tette, hogy a gép mint alapvető termelőeszköz a termelőszövetkezetek tulajdonába kerüljön. Ezzel a termelőszövetkezetek megkezdték saját önálló gépparkjuk kialakítását.

A gépállomások évről-évre meghatározott számban eladhatták gépeiket és a gépállomások nagy többsége gépjavitó állomássá alakult át.

Jelenleg 29 régi értelemben vett gépállomás és 130 gépjavitó állomás működik az országban. Mi a gépjavitó állomások fő feladata? A termelőszövetkezetek műszaki kiszolgálása, a gépek javításának zavartalan biztosítása.

Milyen gépek maradtak a gépjavitó állomások tulajdonában? A gépjavitó állomások tulajdonában maradtak pl. a kombájnok, láncfalpas univerzális traktorok.

Ennek egyrészt az az oka, hogy ezeknek a gépeknek igen magas a beszerzési ára, másrészt, hogy e gépek népgazdasági kihasználásának foka gépállomási kezelésben magasabb.

Az említett 29 régi értelemben vett gépállomás olyan körzetekben maradt fenn, ahol a termelőszövetkezetek kellő gazdasági megerősödés híján még nem mertek vállalkozni a gépek megvásárlására.

A gazdasági-technikai bázist alkotó épületeknél, kémiai anyagoknál a következőkre vagyunk kíváncsiak:

1. haszonállattartásra szolgáló építményeknél az állatférőhelyek számára,
2. magtárak, górék, zárt pajták esetében a befogadó képességre,
3. kémiai anyagoknál pl.:

a) az 1 kat. holdra felhasznált műtrágya mennyiségére,

b) vegyszeres kapásoknál a terület %-ára stb.

A gazdasági-technikai bázis vizsgálata után az *irányított mezőgazdasági termelés vagy állami beavatkozás* tárgyalására térünk át.

Az irányított mezőgazdasági termelés feladata a termelés és az elosztás szabályozása.

A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulásáig, 1956 novemberéig az irányított mezőgazdasági termelés a beszolgáltatási rendszeren keresztül érvényesült. Ez azt jelentette, hogy a termelőszövetkezetek nem maguk határozták meg termelésük szerkezetét, hanem megkapták az előirányzatokat a megyei, ill. járási tanács mezőgazdasági osztályától. Más szóval: mind a szántóföldi termelési tervnek, mind az állattenyésztési tervnek összhangban kellett lennie az adó természetben történő megfizetésével, ill. a kivetett termény- és állatbeadási kötelezettséggel.

A beszolgáltatási rendszerről az alábbi iratokból tájékozódhatok:

1. megyei és járási szinten a tanács mezőgazdasági és begyűjtési osztályának vonatkozó irataiból;

2. községi szinten a tanács „Begyűjtési kimutatásai”-ből;

3. termelőszövetkezeti szinten pedig a termelési tervekről készült „Kimutatás”-ból, a „termelési szerződés”-ekből, a beadási kötelezettségről készült „Kimutatás”-ból, „Vezetőségi” vagy „Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek”-ből, az „Üzemi pártszervezet ülési jegyzőkönyvek”-ből, a „Közgyűlési jegyzőkönyvek”-ből, a „Beszámoló jelentések”-ből.

A termelőszövetkezetek beadási kötelezettsége¹ — amelyet évről-évre a földművelésügyi vagy begyűjtési miniszter, ill. a Minisztertanács rendeletei írtak elő — a következő volt:

¹ Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. Bpest. 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956. Lásd 103.700/1949.

(V. 29.) K. H. sz. rendelet 1109. l., 103.750/1949.

(VI. 8.) K. H. sz. rendelet 1114. l., 103.720/1949.

(VI. 2.) K. H. sz. rendelet 1113. l. stb., 142/1950.

(V. 17.) M. T. sz. rendelet 310. l. stb. . . .

1. terület után kivetett beadási kötelezettség,
 2. gépállomások által végzett munkák díjának természetbeni kiegyenlítése.
- A terület utáni beadási kötelezettség a következő ágakra oszlott:
1. terménybeadási kötelezettségre
 2. állatbeadási kötelezettségre
 3. tejbeadási kötelezettségre
 4. baromfi- és tojásbeadási kötelezettségre
 5. borbeadási kötelezettségre.

A terménybeadási kötelezettségnél a beadási norma: az alapterület 1 kat. holdjára eső terménybeadási kötelezettség volt. A beadási norma a szövetkezetek földjének minőségétől, vagyis a kataszteri tiszta jövedelemtől függött. A kat. tiszta jövedelem mérésére a föld aranykorona értéke szolgált. Az aranykorona érték alapján nyolc kataszteri csoportot állítottak fel. (Az alacsony aranykorona érték tehát előnyt jelentett.) A kivetés kat. holdanként búza kg-ban történt, de a teljesítés 12 felsorolt termékkel (búza, rozs, árpa stb.) történhetett. A többi beadási kötelezettséget: állat, tej, baromfi és tojás stb. kivételekat. holdanként állapították meg. A tejbeadási kötelezettséget szempontjából az ország négy tájegységre oszlott. A beadás teljesítését $\frac{1}{4}$ évi ütemben írták elő, s nem teljesítés esetén 10%-kal megemelődött. A termelőszövetkezetekre 1952-ben előírták az egyetemleges felelősség elvét.

A gépállomások munkadíjának természetbeni fizetéséről is szólni kell a beadási kötelezettség mellett. A gépállomások munkadíját természetben kellett fizetni addig, ameddig az ellenérték el nem érte az összes szántóterület után számított kat. holdankénti 30 búza kg-ot. Az ezen felüli részt szabad választás alapján: vagy pénzben vagy természetben lehetett kiegyenlíteni.

Beszolgáltatási kötelezettség alóli mentesülés esetei:

1. Az ipari növények termelésére termelési szerződéssel lekötött területek mentesültek a terménybeadási kötelezettség alól, ha a szövetkezet a szerződésben vállalt kötelezettségének eleget tett.

2. Szőlő terület után nem volt terménybeadási kötelezettség. A borbeadási kötelezettség 400 négyyszögölön felül kezdődött. Mentésült a szőlőterület a borbeadási kötelezettség alól:

a) ha négy évnél fiatalabb volt a szőlő,

b) ill. a termelési szerződéssel lekötött terület a szerződés teljesítése után.

3. A nem ipari növények pl. búza, rozs, árpa, zab stb. vagy tetőburgonya termelésére szerződéssel lekötött terület nem mentesült a terménybeadási kötelezettség alól, de a termelőszövetkezet rövidlejáratú, azaz évi termelési hitelt a termelési szerződésben lekötött terület után kapott. (A hitel kérdésére később még visszatérünk.)

A besolgáltatási kötelezettség mérséklésének esetei:

1. Mérsékeltek a beadást azon terület után, ahol a termelőszövetkezet öntözéses zöldségtermelést folytatott.

2. Mérsékeltek a tejbeadást, ha a termelőszövetkezet vagy annak tagjai bika- borjú nevelésre vagy tinó vagy üszöborjú nevelésre szerződést kötöttek.

Összefoglalóan el lehet mondani, hogy a mentesítések és mérséklések részben a tájkultúrákat — szőlő, zöldség, állattenyésztés — védték, részben a kötött gazdálkodást lazították, mérsékeltek. Hogy a mentesítés és mérséklés adta lehetőségekkel élt-e és milyen mértékben a termelőszövetkezet, az a vezetés — termelőszövetkezeti és pártvezetés — színvonalával ill. a gazdálkodás színvonalával szorosan összefüggő kérdés volt. E vonatkozásban nem kevés nehézséget okozott 1956 előtt az, hogy jól gazdálkodó közép- és nagyüzemek is kerültek kuláklistára, s ezzel kikapcsolódtak a nagyüzemi szocialista termelésből.

Lássuk ezután a szerződéses termelés és a hitel összefüggéseit.

A szerződéses termelés kihatását a beszolgáltatásra szóvá tettük már. Most még el kell mondanunk, hogy a termeltető szerződtető vállalat gondoskodott a megfelelő vetőmagról és a műtrágyáról is.

De a szerződéses termeltetésben a termelőszövetkezet a hitel miatt is érdekelt. Ugyanis a szerződéses termelés értékének kétszeresét kapta meg a termelőszövetkezet rövidlejáratú hitelként. (Ez jelenleg is érvényes.) Vagyis a rövidlejáratú hitel fedezetét 50%-ban a szerződéses termelés értéke alkotta. A rövidlejáratú vagy üzemi hitel egy gazdasági évre szól. Felhasználható növénytermelésre, állathizlálásra stb. A középlejáratú hitel több gazdasági évre szól. Tenyészállatvásárlásra, gépek beszerzésére stb. használható fel. A hosszúlejáratú hitel beruházásokra, berendezésekre, építkezésre, nagyobb gépek stb. beszerzésére fordítható.

A közép- és hosszúlejáratú hitel törlesztése a 3. évtől kezdődik.

A közép- és hosszúlejáratú hitel összegét, nagyságát a népgazdaság teherbíró-képessége határozza meg. Egy-egy megyében, a rendelkezésre álló összeg felett a tanácsok mezőgazdasági osztályai és a Magyar Nemzeti Bank illetékes fiókjai együtt diszponálnak.

A hiteleosztás megyei szintű vizsgálata kívánatos minden helytörténeti jellegű termelőszövetkezet-kutatásnál. Nem ritkán ugyanis éppen a kedvező vagy kedvezőtlen hitellehetőségek magyarázzák meg egy-egy termelőszövetkezet fejlődésének az általánostól eltérő voltát.

A beruházási hitel vagy annak egy részének munkaegységre történő elszámolása ugyancsak rendkívüli előnyhöz segíti a termelőszövetkezetet.

Hogy mennyi hitelt lehet jövedelmezően befektetni a gazdálkodásba, azt a termelőszövetkezet vezetőségének tudnia kell. Vagyis másszóval azt, hogy milyen összegű hitel nem teher a termelőszövetkezet számára. Az 1 kat. holdra eső hitelösszeg kiszámítása tehát igen fontos.

A hiteltől alapokat, tartalékokat lehet képezni. De ha túlzott a hitelfelvétel, a hitel visszafizetése esetén a termelőszövetkezet az alábbi alternatíva elé kerül: vagy alapokra nem marad, vagy nem tudja a kívánt összeget munkaegységre fordítani.

Szükséges a hitelátalakítás vizsgálata is. Pl. a rövidlejáratúnak középlejáratúvá vagy hosszúlejáratúvá, ill. a középlejáratúnak hosszúlejáratúvá.

Itt hívjuk fel a figyelmet a termelőszövetkezetek felé rendszeresített hitelelengedésre. A hitelelengedést² évről-évre külön kormányrendelet szabályozza.

A hitelek vizsgálata érdekében az alábbi iratokat kell átnézni: a termelőszövetkezet „Adósok és hitelezők” könyvét, a „Zárszámadási mérleg”-et, a „Vezetőségülési jegyzőkönyv”-et, a Járási Tanács mezőgazdasági osztályának valamint az illetékes Nemzeti Bank fiók vonatkozó iratait.

Fentiek ismerete alapján végezhetjük el a szántóföldi termelés és állattenyésztés — ha ezek a fő termelési ágak — vagy a szőlőtermelés fejlődésének vagy visszafejlődésének elemzését. A növénytermelésben a tájjellegű növények, a hagyományos tájkultúra nagyüzemi eredményeire vagyunk kíváncsiak. Pl. a homokos talajon a burgonyára, szőlőre stb.-re. A kívánt vizsgálatokat a holdankénti átlagterméstől a legfontosabb mutatókig elvégzem.

Az állattenyésztésben kíváncsiak vagyunk a számosjószág létszámának alakulásától, az egy tehénre eső évi tejtermelésig — amely jelenleg országosan 2190 liter — minden lényegesre s arra is, hogy hány db számos állatot lát el, gondoz egy ember, milyen a gépfejés % aránya stb.

²Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. Bpct. 1949 és 1965 közötti kiadványai. 1053/1953. (IX. 19.) sz. minisztertanácsi határozat. I. m. 207. l. stb.

Az irányított mezőgazdasági termelés vagy állami beavatkozás a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány óta egyszerűbb, áttekinthetőbb, a mezőgazdasági fejlődést jobban biztosító lett.

A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány eltörölte a beszolgáltatási rendszert. A beszolgáltatási rendszer eltörlésével a termelőszövetkezetek önállósága minden téren megnőtt. A termelőszövetkezet saját maga állítja össze termelési tervét, a gazdasági lehetőségek figyelembevételével. Termelési irányszámot a termelőszövetkezet csupán a kenyérgabonára kap. Valamennyi többi irányszámot a felvásárló vállalatok kapják.

Az állam termelésirányító szerepe ebben a szakaszban a tervszerű befolyásoláson keresztül érvényesül.

A tervszerű befolyásolás a szerződéses termelés révén, hitelnyújtáson, árrendszeren és a különböző kedvezmény nyújtásán keresztül valósul meg.

A termelőszövetkezeteknek nincs beadási kötelezettségük. Ha úgy tetszik, termékeik magasabb áron, a szabadpiacon értékesíti.

A termelőszövetkezeteknek azonban a hitelen és egyéb kedvezmények következtében az az érdekük, hogy a szerződéses termelésen keresztül a tervszerű termelést segítsék elő.

A felvásárló vállalatoknak, amelyek a termelési irányszámokat megkapják, maguknak kell megkeresniük a termelőszövetkezeteket. Tudomásul kell venniük, hogy a termelőszövetkezetek egyenlő partnereik, s hogy velük a tanácsok közbejötté nélkül kell a termelési szerződést megkötöniük, ha az a termelőszövetkezeteknek megfelel.

Ezután áttérünk a *munkaszervezet, vagyon és jövedelemalakulás, háztáji gazdaság kérdéseinek* vizsgálatára.

Itt azt kell kifejteni, hogy a termelőszövetkezet megalakulását követően a tagok által bevitt földterület alapján, földrendezéssel és tagosítással³ hogyan válik lehetővé a munka jobb megszervezése. Hogyan szerveztek munkacsoportokat vagy brigádokat? Hogyan osztották fel a területet majd később a munkacsoportok között? A nagyüzemi táblák lehetővé tették a megfelelő vetésforgó kialakítását, s ezzel együtt jelentkezett a mezőgazdász-, az agronomusszükséglet. A közös istállók építése révén — amely a legtöbb helyütt persze csak a háztáji istállókat helyettesíti — hogyan alakult ki a termelőszövetkezet közös állatállománya?

A termelőszövetkezeti tagok szorgalmas munkájának, a jó vetésforgó s az állatállomány fejlődésének az eredményeként, évről-évre le lehet mérni:

- a) az egy munkaegységre eső jövedelem emelkedését,
- b) a közös vagyon gyarapodását.

A termelőszövetkezet vagyonát a „Mérleg” összesíti. A mérleg évről-évre jelzi:

- a) a fel nem osztható szövetkezeti alap növekedését,
- b) azt, hogy a költségétényezőkre, azaz a bővített újratermelésre megvannak-e

az alapok. Vetőmag, takarmány stb.

A folyamatos munkavégzés s a jövedelem emelése érdekében a vezetőségnek s a tagságnak menetközben kell megoldani, ill. kezdeményezni a tagok anyagi érdekeltségének fokozását.

Az anyagi érdekeltség fokozásának módja az adott szövetkezet gazdasági lehetőségeinek függvénye. Ennek megfelelően ismerünk szövetkezetet, ahol rendszeres előlegfizetéssel, míg másutt a munkaegységen alapuló készpénzfizetéssel törekednek az anyagi érdekeltség fokozására.

³ Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. Bpest. 1949 és a többi évfolyamai. 1949. évi 3 tvr. 101. l., 15.010/1949. (VIII. 30.) FM. sz. rendelet 1057. l., 145/1951. (VII. 24.) M. T. sz. rendelet 253. l. stb.

Kifejtésre vár, hogy a munkaerőhiányon vagy munkaerőfeleslegesen a termelőszövetkezet hogyan lett urrá. Érdemes a munkaerő kérdéseire külön figyelmet fordítani a növénytermelésben és a gépesítésben. Ez utóbbival kapcsolatban jegyezzük meg, hogy a gépparknak a termelőszövetkezetek kezébe kerülése óta, országos viszonylatban a traktorosok 50%-a hagyta el a termelőszövetkezeteket és az iparba ment át dolgozni.

E résznél elemzésre vár a közös gazdaság munkáiban részt vett és részt nem vett tagok és családok számának alakulása, a keresők és nyugdíjasok arányának bemutatása, a tagok kor szerinti megoszlása, valamint társadalmi tudatuk alakulása.

A munkaszervezet, a vagyon és jövedelemalakulás kérdéseire az alábbi iratok derítenek fényt:

- „Földrendezési (tagosítási) jegyzőkönyv”
- „Vezetőségülési” és „közgyűlési jegyzőkönyv”
- „Munkaegység kimutatások”
- „Zárszámadási leltáradatok”
- „Mérleg” stb.

Szólnunk kell azután a háztáji gazdaságról. Az alapszabály szerint 1 db tehén és szaporulata lehet a háztáji gazdaságban. Ténylegesen azonban annyi szarvasmarha van a háztáji gazdaságban, amennyit a szövetkezet tagja tartani képes.

Az alapszabály születésekor az volt a kiindulópont, hogy a nagyszámú háztáji állatállomány elvonja a tagokat a közös munkától. A gyakorlat e területen mást bizonyít, különösen a nagycsaládoknál.

Háztáji gazdaságra még hosszú ideig szükség lesz, mindaddig, amíg a gépesített nagyüzemi állattenyésztés megvalósul hazánkban. Jelenleg szükség van a háztájiban tartott számosállatra (a szarvasmarhaállomány közel 40%-a a háztájiban van), az ott kifejt tejre, tojásra, stb.-re.

A háztáji gazdaságról a „Háztáji bizottság” irataiban tájékozódhatunk. Itt van feltüntetve a háztáji terület nagysága, a háztájiban tartott állatok száma, a kiosztott takarmány mennyisége stb.

A háztáji-jövedelem számbavételénél fontos forrás a „Járlat-levél”.

Végül messzemenően hangsúlyozni szeretném, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom közel két évtizedes fejlődésrajzánál az 1959-es év éles kontúrt jelent. Mások voltak a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésének a lehetőségei 1959 előtt és mások lettek 1959 után.

Míg 1959 előtt az egyéni gazdaságok tengerében, általában a falu határának kisebb részén, pár száz holdon gazdálkodott a termelőszövetkezetek többsége, addig 1959 után, azzal, hogy a mezőgazdaságban a szocialista termelési viszonyok lettek uralkodóvá, a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődési lehetőségei megnöttek, megkezdődött a nagyüzemi szocialista mezőgazdaság fölényének kibontakozása.